

BERTHOUT: GESCHIEDENIS(-JES) EN LEGENDES

Wij geven de geschiedenis haar rechten maar koesteren ook de legendes 'alsoo men seght' en 'laete(n) den verstandighen Leser oordeelen oft dit waerachtigh is'.

Brabant

In de 12^e eeuw waren de heren 'van Grimbergen' de machtigste adellijke familie in Brabant, na de graven van Leuven, en tegelijk waren ze vazallen van de prins-bisschop van Luik. ¹ In de meeste bronnen associeert men deze familie met de geslachtsnaam 'Berthout', maar recentere vaststellingen brengen daar belangrijke correcties bij aan vanaf de 13^e eeuw, die de vrouwelijke lijn recht doet. ²

Cantecroy – Mortsel

Zo citeert J.B. Stockmans in zijn *Geschiedenis van Mortsel* (1882) de verkoop door hertog Jan II van 'syn huys te Cantecroy' aan Willem (III) 'Berthout' van Berchem, in het jaar 1296. ³

Het recentste onderzoek toont aan dat het zijn **moeder** was die Catharina **Berthout** heette; is hij daarmee een voorloper van de dubbele familienaam (op z'n Spaans) ?

Wel nemen we aan dat hij als nieuwe eigenaar, nog voor 1308, op zijn landgoed een donjon bouwde, een grote ronde meestertoren. Daarmee is het kasteel, samen met hoeve Dieseghem en de Sint-Benedictuskerk een van de historische kernen van **Mortsel**.

Deze gemeente, nu stad, draagt een wapenschild 'in goud drie palen van keel' (=rood), getopt met een Sint-Benedictus; de patroonheilige onderscheidt het van andere gemeenten die het Berthoutwapen (in feite dat van Mechelen) voeren. ⁴

In de volgende generaties ging het familiebezit eerst over op zoon Wouter, nu 'van Ranst' geheten, daarna blijkbaar op diens neven, die hun heerlijkheden verdelen en tegelijk hun familienamen: Costen van Ranst van Berchem (later heer van Mortsel en Edegem), Jan van Berchem (heer van Oostmalle, zijn tak sterft uit) en Wouter van Ranst, nieuwe heer van Cantecroy. ⁵

---

¹ Stockmans (1882), p. 185 e.v.; Heyligen & Van Doorslaer (2020), p. 29 e.v. Gemeentewapens (2002), p. 28 'Mechelen'

² Wim Verhaeghe schreef een uitvoerige nota, ons bezorgd door M. Heyligen, over de 'Verwantschap tussen de families Berthout – Van Grimbergen – van Ranst/van Berchem' steunend op een (aangepaste) doctoraatsthesis van G. Croenen, Familie en Macht – de familie Berthout en de Brabantse adel, Leuven, 2003 en een grondige genealogische familiestudie door een nazaat, R. van Berchem, La Terre et Seigneurie de Ranst en Brabant, Genève, 1973.

³ Stockmans (1882), p. 159 e.v.; Dierickx (1961), p. 16

⁴ Gastmans (2000): een schepenakte van Mortsel uit 1515 draagt zo'n zegel. Zie: Gemeentewapens (2002). Artikel 'Mortsel' verwijst naar Berthout. Artikel 'Mechelen' verwijst naar zegels uit 1268 en 1302. Volgens verschillende bronnen en de gemeentewapens, bezaten de Berthouts: Mechelen en deelgemeente Walem, Gestel (nu Berlaar, met wapenschild 'lazuur=blauw met drie zilveren palen'), Duffel, Geel en Retie, Keerbergen, Kontich, ('van keel=rood met vier palen van goud'), Niel, Reet (nu Rumst), Schriek (nu Heist-op-den-Berg), Sint-Katelijne-Waver. Grimbergen voert nu een ander wapen, want de Berthouts verloren dit bezit tussen 1160 en 1197; ook de wapens van Ranst en Turnhout vertonen een andere opmaak. Er bestaan nog wel meer gemeentelijke wapenschilden met - gedeeltelijk - de drie rode palen op gouden veld, soms met hartschild of vrijkwartier.

⁵ Stockmans (1882), p. 187; Heyligen & Van Doorslaer (2020), p. 35. De moeilijkheden bij het interpreteren van genealogieën en stambomen ontstaan o.a. door het veelvuldig voorkomen van vader-op-zoon en tussen-neven van dezelfde voornamen: Jan, Wouter, Willem.

Berchem

Deze laatste Wouter van Ranst voerde een verschillend wapenschild, 'van zilver beladen met drie rode palen', dat door de gemeente **Berchem** gedragen werd tot de fusie ⁶. Als historisch dorp, met zijn iets hogere ligging 'op ten Berch' en zijn Sint-Willibrorduskerk, had het reeds tevoren, in 1249, met Wouter VI 'Berthout de Grote', zijn eerste 'heer'.

Barras de Aragón

Maar we koesteren ook geschiedenisjes: de sage over het Berthout-wapenschild.

Daarvoor helpt K.C. Peeters ons in *Eigen aard en Vlaams Sagenboek*. ⁷

Wouter VI Berthout 'de Grote' (+1286 ⁸) nam volgens legende deel aan een kruistocht om de Moren of Saracenen te verdrijven uit het koninkrijk Aragón. Tot driemaal toe leverde hij strijd (en makkers) waarvoor de koning, in dat tijdvak Jaime I 'el Conquistador' (1208-1276), hem eerst een kasteel, dan een prinses en tenslotte 'een derde van zijn koninkrijk' beloofde (niet zo moeilijk met je nieuwe veroveringen).

Berthout bleef weigeren, zeggende 'de wijze man keert naar zijn land terug' en 'de wijze man neemt zijn vrouw in eigen land' maar verkoos tenslotte 'een derde van 's konings wapenschild' hetgeen de vorst dan weer ontstemde omdat het zijn onvervreemdbaar erfstuk was. Uiteindelijk kreeg Wouter een eigen versie van het koninklijk schild, min één paal, dus drie rode palen op gouden veld.

Het 'Señal Real de Aragón' telt inderdaad vanouds (1187) vier rode palen op gouden veld (het maakt als zodanig deel uit van het Spaanse staatswapen).

Uit de opzoekingen over dit thema leer je een andere, nu Spaanse, legende kennen: na een veldslag streek Wifredo el Peloso, graaf van Barcelona in de 9^e eeuw, met vier bebloede vingers over een egaal gouden schild; deze legende werd opgetekend in de ... 16^e eeuw.

EN RECENTER?

Mortsel

Van 1808 tot 1812 (het Franse tijdvak) was ene Wouter Berthout burgemeester van Mortsel; veel meer dan deze vermelding krijgt hij niet van Stockmans. Dierickx gaat in op het conflict rond de financiën tussen enerzijds burgemeester en secretaris en anderzijds de gemeenteraad; deze Berthout werd ... afgezet.

In 1930 werd de straat tussen de Guido Gezellelaan en de Ter Varentlaan naar Berthout vernoemd (zonder voornaam, dat is een veilige bescherming tegen latere schandalen).
9

Berchem

Oud-Berchem heeft eveneens zijn Berthoutstraat, niet toevallig in dezelfde wijk waar ook een Woeringenstraat loopt; deze laatste veldslag uit 1288 bood veel inspiratie in die buurt. Beide benamingen dateren namelijk van 1920, want de straten heetten eerst 'Brouwerijstraat' en 'Wasstraat' (1861). ¹⁰

⁶ Gemeentewapens (2002). Artikel 'Antwerpen', met de gemeenten voor de fusie: Berchem.

⁷ Peeters (1946), p. 192; Peeters (1981), p. 344: De drie palen van de Berthouts; REMMERUS (1766).

⁸ Op de grens van waarheid en legende; feit: dit sterfjaar 1268 van 'de Grote' Berthout stemt wel overeen met de oudste bron, zijnde een stadszegel van Mechelen met de drie palen. Het komt ook voor op een tegenzegel van Gillis van Berchem uit 1311.

⁹ Gastmans (2000).

¹⁰ Versteylen en Vonck (1928)

BRONNEN

- DIERICKX, H (Hendrik). (1961), *Geschiedenis van Mortsel*, Mortsel: De Seizoenen, 305 p., 1961
- GASTMANS, B. (2000), *Mortsels Stratenboek*, Mortsel: Heemkundige kring, 540 p. en map met illustraties en kaarten, s.d. (2000), in het bijzonder p. 60 e.v.
- HEYLIGEN, Martin en Van DOORSLAER, Kristel, *Kasteel Cantecroy Mortsel, laatste getuigen van een invloedrijk graafschap*. Mortsel: Genootschap Cantecroy. 336 p. 2020.
- PEETERS, K.C.(1946), *Eigen aard*. Antwerpen: De Vlijt, 2^e druk, 543 p., 1946
- PEETERS, K.C (1981), *Vlaams sagenboek*. Leuven: Davidsfonds & Brussel: Aurelia. 455 p., 1981 [ISBN 90-6152-312-5]
- PRIMS, Floris (1949), *Geschiedenis van Berchem*. Tot bij de aanvang der XXste eeuw. Berchem: Gemeentebestuur, 349 p. 1949
- REMMERUS, Valerius (1766), *Chronycke van Mechelen*. Mechelen: J.F. Vander Elst, z.j. [=1766], 285 p. online: https://www.dbnl.org/tekst/vale010chro01_01/vale010chro01_01.pdf, p. 29
- STOCKMANS, J.-B. (1882), *Geschiedenis der gemeente Mortsel*, met aanhangsels over Edegheem, Hove, Bouchout, Borsbeeck, Contich, Waerloos, Reeth en Aertselaer, Brussel: Uitgeverij Cultuur en Beschaving, 502 p., 1975; anastatische herdruk, Antwerpen: Drukkerij F. De Coker, 1882
- VIAENE-AWOUTERS, Lieve en WARLOP, Ernest (Gemeentewapens 2002). *Gemeentewapens in België. Vlaanderen en Brussel*. Deel I: Vlaanderen A-L ; Deel II: Vlaanderen M-Z, Brussel. Brussel: Gemeentekrediet, 647 + 555 p., 2002
- VERHAEGHE, Wim, *Verwantschap tussen de families Berthout – Van Grimbergen – van Ranst/van Berchem (2022)*, steunend op G. Croenen, *Familie en Macht – de familie Berthout en de Brabantse adel*, Leuven, 2003 en, R. van Berchem, *La Terre et Seigneurie de Ranst en Brabant*, Genève, 1973; met uitvoerige bronvermeldingen [niet gepubliceerde nota].
- VERSTEYLEN, Karel en VONCK Lodewijk (1928), *De straten van Berchem*. Berchem: drukkerij Jac. Lamoen, 126 p., 1928
- WIKIPEDIA: geconsulteerd voor de artikels 'Berthout', 'Mortsel' en 'Berchem'; Spaans: 'Corona de Aragon', 'Señal Real de Aragón', 'Leyenda de las cuatro barras de sangre'. (nov. '21).